

УДК 808.51

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.34>**Л. А. Окаєвич**

заступник директора з навчально-виховної роботи
Ізяславського навчально-виховного комплексу
«Загальноосвітня школа I–III ступенів № 2, ліцей» імені О. Кушнірука
Ізяславської міської ради Хмельницької області

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ НУШ: ПРИЙОМИ ТА ПОРАДИ

У статті здійснено аналіз актуальної педагогічної проблеми використання елементів та потенціалу ораторського мистецтва вчителя в освітньому процесі нової української школи. Визначено зміст технологій, які мають найбільший потенціал щодо формування навиків ораторського мистецтва у вчителів. Головну увагу зосереджено на сутності, характеристиці та функціях педагогічного мовлення.

Встановлено, що ораторське мистецтво є специфічною сферою діяльності педагога, що, крім іншого, висуває вимоги до нього володіти вміннями логічно, дохідливо й переконливо викладати власні думки та погляди. Поряд із тим педагогічна професія вимагає від педагога високого рівня навичок переконання, він має бути ритором, яскравою особистістю, впливати своєю чарівністю, словом і вдачею, професіоналізмом, передбачає вміння імпровізувати, згортати й розширювати усну інформацію залежно від обставин.

Основними педагогічними функціями мовлення вчителя визначено: забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань; забезпечення ефективної навчальної діяльності школярів; забезпечення продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями.

Серед характеристик комунікативної поведінки педагога виокремлено тон мовлення, виправдане використання оціночних суджень, манеру спілкування з учнями; характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення. Визначальними рисами стилю мовлення педагога виокремлено відповідність діючим мовним нормам, бездоганне володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром голосу), майстерність виразного читання.

Акцентовано увагу на таких особливостях усного педагогічного мовлення, як адресний характер мовлення вчителя та його імпровізаційний характер. Ознаками оптимальної моделі мовлення сучасного вчителя визначено: мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точно, зрозуміле; мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів; мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування; педагогічно доцільне мовлення (логічність, переконливість, спонукальність), ритм і темп, оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування.

Ключові слова: технології, ораторське мистецтво, педагогічне мовлення, комунікативна поведінка, культура мовлення.

Постановка проблеми. Домінуючі в сучасному науково-педагогічному дискурсі погляди на шкільну освіту зумовлені потребою суспільства у фахівцях, які мають сформовані якості, серед яких визначальними є вміння навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі.

З огляду на зумовлену потребу сучасний вчитель повинен перебувати у постійному пошуку шляхів підвищення рівня професійної компетенції. Одним з її базових елементів є рівень мовленнєвої культури, оскільки процес комунікації, вміння добре володіти словом стає, з одного боку, показником і складником професійної компетентності спеціаліста, а з іншого – показником його загальної культури, освіченості й високої моральності [1, с. 78].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Основи риторики та ораторського мистецтва закладені в Стародавній Греції та Римі, де мистецтво публічного виступу мало переважний прояв під час судових процесів та форумів, що зумовлювало потребу оволодіння ним для будь-якої публічної особи. Крім того, саме ораторське мистецтво входило до визначеної кількості «вільних мистецтв», вивчення яких було обов'язковим.

Серед сучасних дослідників дослідження риторики та ораторського мистецтва пріоритетно здійснюється у філософському (В. Вандишев, О. Марченко, М. Препотенська), педагогічному (Г. Сагач, Л. Ткаченко), культурологічному (О. Гончарова) аспектах. Уваги заслуговують також дослідження Л. Айдінова, Ю. Дишлюк, Л. Литовченко, О. Михайлова, Є. Тягнирядно, О. Залюбівської, Л. Горобець.

Мета статті. Головною метою статті є визначення особливостей використання елементів та потенціалу ораторського мистецтва вчителя в освітньому процесі нової української школи, уточнення змісту технологій, які мають найбільший потенціал під час формування навиків ораторського мистецтва у вчителів.

Виклад основного матеріалу. Ораторське мистецтво є специфічною сферою діяльності. Учитель повинен говорити логічно, дохідливо й переконливо. Педагогічна професія вимагає від педагога високого рівня навичок переконання, він має бути ритором, яскравою особистістю, впливати своєю чарівністю, словом і вдачею, професіоналізмом. Учителю необхідно використовувати принципи античної педагогічної риторики: «Учити, радувати, спонукати!» [2, с. 129].

Проблеми етики спілкування завжди цікавили людство. Морально-психологічні особливості людей, що характеризують їх як суб'єктів спілкування, знаходять своє відображення у висловах древнього китайського мислителя Конфуція і давньогрецьких філософів Сократа, Платона, Аристотеля та інших, а також у висловлюваннях мислителів наступних історичних епох (Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, П.-А. Гольбаха, Гельвеція та інших).

Одним із перших описав спілкування на території нинішньої України у V ст. до н.е. Геродот. Уже тоді встановлені певні звичаї та традиції, які свідчили про повагу до старших, взаємодопомогу, хоробрість, чесність, що виражали загальноприйняті в той час норми моралі.

З часом і в Київській Русі відкрилися перші школи, бібліотеки, розвивалося мистецтво, що підтверджує прагнення тодішнього суспільства вплинути на людину, на її думки і почуття, встановити християнські правила, норми поведінки й спілкування. Найвідомішими пам'ятками є твори першого митрополита Київської Русі Іларіона, а також оратора й мислителя Кирила Туровського.

Мудрі настанови з етики, поведінки й спілкування висвітлює у «Повчанні» своєму і прийдешнім поколінням Володимир Мономах: «...дотримуватись слова Господнього <...> при старших мовчати, мудрих слухати, старшим коритися, з рівними собі і молодшими в любові перебувати, без лукавого умислу бесідувати, а більше вдумуватися, не шаленіти словом, не засуджувати мовою; <...> жодної людини не пропустити, не привітавши її і не подарувавши їй добре слово...» [1, с. 78].

Відомо, що Аристотель вказував на необхідність застосовувати в процесі розмови аргументи, за допомогою яких можливо вмовити чи відмовити людину від того чи іншого поступку. Кінцева ціль бесіди залежить від застосування таких аргументів, за допомогою яких співрозмовник якщо не погодиться одразу на пропозицію партнера, то буде вимушений подумати над його словами.

Майстер педагогічної справи – це той, хто вміє встановлювати правильні взаємини з учнями, викликаючи цим у них довіру, доброзичливість, готовність іти разом із педагогом; той, хто вміє проникати у внутрішній світ дитини. «Потрібно вміти читати на людському обличчі, – говорив А. Макаренко, – на обличчі дитини <...> Нічого хитрого, нічого містичного немає в тім, щоб по обличчю дізнаватись про деякі ознаки щиросердечних рухів» [3].

Діти, як говорив Л. Толстой, переймаються прикладом у сто разів сильніше, ніж найрозумнішими повчаннями. Вплив авторитетного педагога залишає свій відбиток на все їхнє життя [2, с. 131]. «Золотим правилом» науки виховання вважав К. Ушинський тезу: «Учителю треба бути таким, якими він хоче бачити своїх вихованців» [2, с. 131].

Важливу роль відіграють особистісні якості педагога, його чуйність до іншої людини, гуманність у помислах і діях, єдність вимогливості й поваги, бо саме у вимогливості до людини й полягає повага до неї. Як слушно зауважував А. Макаренко, працю справжнього педагога живить віра в людину. Він повинен бути оптимістом, глибоко вірити в сили й можливості дітей, бачити насамперед усе краще, «проекувати хороше» [2, с. 129].

Як зазначає професор І. Стахов, неабиякого значення у взаєминах учителя з учнями набуває характер і стиль спілкування – «у формі спілкування з учнями, в методах і прийомах відбувається виховний вплив на них, <...> загальний тон і стиль спілкування вчителя з учнями характеризується доброзичливістю його ставлення до них, повагою до гідності особистості учня, вимогливістю, правдивістю ставлення і педагогічно виправданою виразністю процесу спілкування» [1, с. 78].

Майстерність учителя неможлива без вміння виступати не тільки змістовно, цікаво, але й красиво, естетично привабливо. Ораторське мистецтво передбачає вміння імпровізувати, згортати й розширювати усну інформацію залежно від обставин. Мовлення не повинно бути уривчастим, «буяти» паузами або словами-паразитами, вигуками типу «е-е», «м-м». Емоційність мовлення підвищується, коли використовуються метафори, порівняння, гіперболи; успішними будуть доречні прислів'я, приказки, афоризми, забавні історії з життя вчених, крилаті слова. Щоб стати майстром педагогічної справи й бути при цьому гарним оратором, необхідно докласти чимало зусиль, а щоб не боятись змарнувати їх, слід постійно вдосконалювати свої вміння, поглиблювати знання, розвивати свій творчий потенціал [2, с. 134].

Вчителі, намагаючись донести матеріал до аудиторії, використовують складні багатокомпонентні речення, а саме слова, зрозумілі тільки їм

самим, застосовують недоречні алюзії та ремінісценції, що набуває форми самолюбівання, але не спілкування з аудиторією. Як писав свого часу А. Чехов в одному із приватних листів, багато освічених людей розмовляють такою «суконною мовою», що нічого не зрозуміло і стає нудно слухати. В наш час, коли інформація плеться потоком із багатьох джерел, просування своїх ідей потребує від вчителя вміння спрощувати важливу інформацію таким чином, щоб вона була зрозуміла слухачам, щоб вони могли легко орієнтуватися в тому чи іншому питанні. Але такий підхід має побічний ефект: непомітно для себе можна деградувати до рівня слабкої, байдужої аудиторії і забути про тих, хто прагне навчитись більшому. Тому важливо вміти пояснити матеріал таким чином, щоб не постраждали ні ті, ні інші, а головне – сам вчитель, який часто сам не усвідомлює поступове зниження рівня власної ерудиції [4].

Мовлення вчителя повинне забезпечувати вирішення завдань навчання та виховання школярів, тому перед ним (мовленням) стоять, крім загальнокультурних, і професійні, педагогічні вимоги. Вчитель несе соціальну відповідальність і за зміст, якість свого мовлення, і за його наслідки. Ось чому мовлення вчителя є важливим елементом його педагогічної майстерності [4].

Вираз «мовлення вчителя» («педагогічне мовлення») вживають, коли йдеться про усне мовлення педагога. Під усним мовленням розуміють як сам процес говоріння, створення усних висловлювань, так і результат цього процесу – усні висловлювання [4].

Педагогічне мовлення має на меті забезпечити:

- продуктивне спілкування, взаємодію між педагогом та вихованцями;
- позитивний вплив учителя на свідомість, почуття учнів з метою формування, кореляції їхніх переконань, мотивів діяльності;
- повноцінне сприйняття, усвідомлення і закріплення знань у процесі навчання;
- раціональну організацію навчальної та практичної діяльності вчителя.

З виразом «педагогічне мовлення» тісно пов'язане поняття «комунікативна поведінка вчителя». У сучасній літературі – це не просто процес говоріння, передачі інформації, а така організація мовлення і відповідної йому поведінки вчителя, які впливають на створення емоційно-психологічної атмосфери спілкування педагогів та учнів, на характер їхніх взаємовідносин, на стиль їхньої роботи (А. Леонт'єв, Т. Ладиженська та ін.).

Для характеристики комунікативної поведінки вчителя мають значення: тон мовлення; виправдане використання оціночних суджень; манера спілкування з учнями; характер міміки, рухів, жестів, що супроводжують мовлення [4].

Усне мовлення вчителя існує у двох різновидах: монологічне мовлення (розповідь, шкільна лекція, коментар, тлумачення (правил, знаків, термінів), розгорнуті оціночні судження (мотивація шкільної оцінки під час оцінювання знань; оцінка поведінки, позанавчальної діяльності учня) та діалогічне мовлення (вид бесіди з учнями, що побудовано у формі питань і відповідей).

Окрім того, в шкільній практиці виникають ситуації, коли необхідно обмінятися привітаннями, оцінками, висловлюваннями між учнями та вчителями під час зустрічі, а також спільне обговорення певних навчальних проблем, вчинків, норм поведінки.

Звертання до робіт учених, що досліджують проблему комунікативних якостей педагогічного мовлення, дає можливість виробити оптимальну модель мовлення сучасного вчителя. Її ознаками, серед іншого, будуть: передусім мовлення правильне, що відповідає нормам сучасної літературної мови, точне, зрозуміле; мовлення, яке не допускає використання жаргонізмів, вульгаризмів та просторічних слів; мовлення багате, лексично різноманітне, що відповідає цілям та умовам педагогічного спілкування; педагогічно доцільне мовлення характеризують логічність, переконливість, спонукальність, його інтонації, мелодичний рисунок, різноманітні та виразні, ритм і темп, оптимальні для кожної конкретної ситуації спілкування [4].

Основними педагогічними функціями мовлення вчителя визначаємо такі: забезпечення повноцінної презентації (передачі) знань; забезпечення ефективної освітньої діяльності школярів; забезпечення продуктивних взаємовідносин між учителем та учнями.

Відповідно, особливостями усного педагогічного мовлення як одного з видів мовлення публічного є: адресний характер мовлення вчителя (воно звернене до учнів); зміст такого мовлення приймається учнями з двох каналів – зі звукового (через слово, інтонацію) та візуального (через міміку, жести, рухи вчителя); імпровізаційний характер усного педагогічного мовлення.

Виховання культури мовлення учнів – це справа не лише вчителя-словесника. Кожен учитель повинен володіти здоровим, неупередженим відчуттям мови (без архаїзаторства, примітивізму, пуризму), постійно стежить за змінами, які відбуваються в нормах вимови, наголошення, слововживання у зв'язку з глибинним вивченням загальнонародної мови, вирівнюванням діалектів, досягненням високого рівня мовленнєвої культури.

Слід говорити не лише про мовленнєвий етикет, але й про стиль мовлення педагога. Його визначальними рисами є відповідність діючим мовним нормам, бездоганне володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром голосу), майстерність виразного читання.

Багатство та різноманітність мовлення вчителя – це джерело збагачення мовлення вчителя, чистота й досконалість. Образність мовлення вчителя – запорука поваги учня до естетичних цінностей, створених засобами мови. Саме тому педагогічне мовлення повинне відзначатися такими ознаками:

- виразність – змістова, інтонаційна (й експресивна), візуальна;
- правильність – орфоепічна, граматична, орфографічна, пунктуаційна;
- чистота – що не допускає ультратуризму (словникового, стильового чи колоритного), штучності, фальшивого професіоналізму;
- лаконізм – у сполученні зі змістовою вичерпністю, різноманітність мовленнєвих засобів [4].

Отже, саме вчитель виступає в ролі архітектора та дизайнера умов та соціального середовища, де перебувають діти. Тому саме воно має бути максимально комфортним, а саме природним та зрозумілим для них.

Враховуючи цілі та завдання, які стоять перед педагогами в контексті розбудови нової української школи, доцільним вбачається виокремлення низки рекомендацій, що допоможуть зробити взаємодію з дітьми успішною, цікавою та мотивуючою:

- давайте дітям можливість виконувати завдання самостійно – нехай вони контролюють процес. Якщо в дитини виникли труднощі, вона зневірилася в собі чи просить про допомогу, підбадьорте та допоможіть їй корисною порадою чи ідеєю;
- будьте поруч із дітьми, спостерігайте за ними, адже це допоможе швидко відреагувати на потреби дітей та краще зрозуміти, що цікавить дітей та що їх мотивує;
- будьте допитливими, ставте відкриті питання, на зразок: «Над чим Ви зараз працюєте...?», «Мені цікаво, чому...?», «Як тобі це вдалося...?» тощо;
- спонукайте дітей вигадувати/створювати власні історії та ділитися ними один з одним;
- заохочуйте, схвалюйте спроби кожної дитини проявляти оригінальність, гнучкість мислення, продукувати креативні відповіді та рішення, бачити нові можливості у відомому, висувати самостійні ідеї, гіпотези, робити припущення, намагатися практично апробувати та реалізувати свої ідеї, критично і реалістично оцінювати зроблене, зіставляти задумане з реально досягнутим;
- пам'ятайте, що в більшості завдань немає єдиної правильної відповіді. Давайте можливість дітям проаналізувати виклик та запропонувати своє рішення проблемної ситуації. Давайте дітям

можливість робити вибір і переконайтеся, що кожна дитина бере активну участь у виконанні завдання;

- не акцентуйте увагу на кінцевому результаті. Заохочуйте та підтримуйте процес його досягнення. Пам'ятайте, що вільному розвитку сприяє творче середовище;
- не пропонуйте дітям готових рішень, адже «4» – це не тільки «2+2»;
- надавайте дітям можливість робити вибір, обґрунтовувати та обстоювати власну думку;
- залучайте дитину до обговорення та обміну думками, враженнями, отриманими під час спільної діяльності;
- надавайте дітям можливість самостійно вигадувати завдання, ігри, теми проектів, продумувати етапи та їх реалізацію, розподіляти ролі в команді;
- підтримуйте прагнення дитини допомагати іншим. Допоможіть їй скоординувати свої власні інтереси з інтересами команди;
- не дозволяйте дітям негативно висловлюватися стосовно успіхів чи невдач один одного [5, с. 7–8].

Висновки та пропозиції. Загальна практика оволодіння професійною ораторською майстерністю поступово стає невід'ємним елементом кожного педагога. Актуальна потреба поетапного впровадження стандартів нової української школи в освітній процес потребує пошуку нових та ефективних підходів комунікації вчителя та дітей, що і стане перспективною подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури:

1. Штома Л.Н. Мовленнєва культура вчителя як компонент педагогічної майстерності. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи* : зб. матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. , 12–14 листопада 2012 р. Львів, 2012. С. 78–81.
2. Пушкіна Л.Й., Пушкіна З.П. Ораторське мистецтво учителя – основа педагогічної майстерності. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2014. № 1 (45). Ч. II. 129 с.
3. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности. Москва : Педагогика, 1972. 334 с.
4. Гіпермаркет Знать. URL: ufuture.biz/index.php?title=Роль_риторики_в_педагогічній_майстерності (дата звернення: 17.11.2018).
5. Гра по-новому, навчання по-іншому : методичний посібник / упорядник О. Рома. The LEGO Foundation, 2018. 44 с.
6. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Н.М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

Okaievych L. Public speaking in the practical activity of a NUSH teacher: techniques and tips

The article presents the analysis of relevant pedagogical problems of using elements and potential of elocution teachers in the educational process of Ukrainian schools. To determine the content technologies that have the greatest potential in the formation of public speaking skills among teachers. The main focus is on the essence, characteristics and functions of pedagogical broadcast.

It is established that the oratory is a specific field of activity of the teacher, among other things, impose requirements on the possession of skills is logical, clearly and convincingly Express his own thoughts and opinions. In addition, the teaching profession requires from the teacher a high level of persuasive skills, he must be a rhetorician, a bright personality, to influence its charm, in word and temper, professionalism requires the ability to improvise, to roll and to expand oral information depending on the circumstances.

The main pedagogical functions of teacher's speech are: to provide a full presentation (transfer) of knowledge; the effective educational activities of students; ensuring productive relationships between teacher and students.

Among the characteristics of communicative behavior of the teacher is highlighted tone of voice, justified the use of value judgments, the manner of communication with the students; the nature of facial expressions, movements, gestures that accompany speech the Defining features of the style of speech of the teacher allocated according to current linguistic standards, impeccable mastery of nonverbal communication (facial expressions, gestures, rules of articulation of the speech flow, speech rate, tone of voice), skill of expressive reading.

The attention is focused on the peculiarities of oral teaching broadcasting: targeted speech teacher and his improvisational in nature. Characteristics of the optimal model of broadcasting of the modern teacher are defined: the right of speech, which corresponds to the norms of modern literary language, precise, clear; broadcasting that does not permit the use of jargon, and vulgarisms and colloquial words; speech is rich, varied vocabulary that is consistent with the objectives and conditions of pedagogical communication; educationally appropriate speech (logic, persuasiveness, Sonokeling), rhythm and pace optimal for each specific situation of communication.

Key words: *technology, public speaking, teaching of speech, communication behavior, speech culture.*